

23

Συναντώντας τον «ξένο»:

μετανάστευση – σύνορα – αστικός χώρος

Όλγα Λαφαζάνη

Δρ. Κοινωνικής Γεωγραφίας,

Ερευνήτρια στο Τμήμα Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου της Βαρκελώνης

olgalafazani@yahoo.gr

1. «ΣΥΝΑΝΤΩΝΤΑΣ ΤΟΝ «ΞΕΝΟ» ΣΤΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΤΗΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑΣ

*Μεταξύ εμού και του υπόλοιπου κόσμου υπάρχει πάντα ένα ερώτημα που δεν τίθεται, δεν τίθεται από κάποιους λόγω ευγένειας, από άλλους λόγω της δυσκολίας να το αρθρώσουν σωστά. Όλοι, πάντως, γυρνάνε τριγύρω του. Με πλησιάζουν, με έναν σχεδόν διστακτικό τρόπο, με κοιτάζουν περίεργα ή συμπονετικά, και αντί να μου πουν ευθέως «Πώς νιώθεις να είσαι το πρόβλημα;», λένε «Γνωρίζω έναν εξαιρετικό έγχρωμο κύριο στην πόλη μου» (...).
Εισαγωγή στο βιβλίο Souls of Black Folk (Burghart du Bois 1903)*

Τις τελευταίες δεκαετίες -και με ιδιαίτερη έμφαση μετά την 11η Σεπτέμβρη 2001, αλλά και την περίοδο της «κρίσης», η μετανάστευση περιγράφεται στον κυρίαρχο λόγο ως μια από τις σημαντικότερες «απειλές» για την «ασφάλεια» των χωρών του Παγκόσμιου Βορρά. Οι ίδιοι/ες οι μετανάστες/ριες περιγρά-

φονται, παρομοιάζονται ή συνδέονται με λέξεις όπως «κίνδυνος», «παρανομία», «εγκληματικότητα», «βρωμιά», «λαθρομετανάστευση», «μολυσματικές ασθένειες», «αθρόα εισβολή». Λέξεις που (αναμενόμενα) «απαντώνται» από τις κυρίαρχες πολιτικές με κέντρα κράτησης, τείχη, περιπολίες στα σύνορα, απελάσεις, μαζικές επαναπροωθήσεις, επιχειρήσεις σκούπα.

Ταυτόχρονα, υπάρχουν διαδικασίες «εσωτερικοποίησης» και «εξωτερικοποίησης» των συνόρων. Τα σύνορα της Σένγκεν, για παράδειγμα, «εξωτερικοποιούνται» μέσα από τη διεύρυνση των πολιτικών ελέγχου της μετανάστευσης σε « τρίτες» χώρες, είτε αυτές είναι χώρες καταγωγής των μεταναστών είτε χώρες που γειτνιάζουν με τη Σένγκεν -όπως το Μαρόκο, η Λιβύη και η Τουρκία. Ταυτόχρονα, τα σύνορα «εσωτερικοποιούνται» μέσα από τις πολιτικές καταστολής της μετανάστευσης, με αστυνομικούς ελέγχους, επιχειρήσεις-σκούπα, απελάσεις και κέντρα κράτησης, καθιστώντας το σύνορο τμήμα της καθημερινής ζωής στην πόλη. Οι μετανάστες/ριες μπορεί να βρεθούν, από τη μια στιγμή στην άλλη, καθώς πηγαίνουν στη δουλειά τους ή μια βόλτα στην πόλη ή ακόμα και μέσα από το σπίτι τους, «υπό απέλαση» έγκλειστοι στα κέντρα κράτησης.

Στην πλειονότητά τους, οι κριτικές συζητήσεις γύρω από τα σύνορα και τη μετανάστευση εκκινούν είτε από τις συνοριακές περιοχές και τα κέντρα κράτησης είτε από τις πολιτικές και τους δρώντες που διαμορφώνουν τα καθεστώτα ελέγχου των συνόρων. Το θεωρητικό σχήμα του Giorgio Agamben (2005 [1995]), για παράδειγμα, που χρησιμοποιείται ευρέως τόσο σε επιστημονικούς όσο και πολιτικούς (αντί) λόγους σε σχέση με τη μετανάστευση, τοποθετεί το «στρατόπεδο» και τη «γυμνή ζωή» στο κέντρο ενός προβληματισμού σε σχέση με την εξουσία, διερευνώντας πώς η κατάσταση εξαίρεσης μετατρέπεται σε κανόνα. Θεωρώντας, όμως, το «στρατόπεδο» ως την *κρυφή μήτρα* του πολιτικού χώρου εντός του οποίου ζούμε, αγνοούνται οι σχέσεις εξουσίας, αλλά και αντίστασης, που ασκούνται σε άλλους χώρους και χρόνους. Κατά συνέπεια, κατασκευάζεται ένα θεωρητικό σχήμα, όπου η εξουσία εμφανίζεται ως «απόλυτα κυρίαρχη» σε ένα ανιστορικό και αχωρικό συνεχές (βλ. και Σωτήρης, 2012). Αντίστοιχα, όπως στο θεωρητικό σχήμα του Agamben δεν περιλαμβάνονται οι ποικίλες πρακτικές σε πολλαπλά επίπεδα που συναρθρώνουν την εξουσία, έτσι και η έννοια της «γυμνής ζωής» δεν μπορεί να συμπεριλάβει τις επίσης ποικίλες πράξεις, πρακτικές και στρατηγικές αντίστασης ή/και αμφισβήτησης «από τα κάτω».

Στο παρόν κείμενο, λοιπόν, το σημείο εκκίνησης της συζήτησης δεν θα είναι οι περιοχές των συνόρων ή τα «στρατόπεδα» κράτησης αλλά ο αστικός χώρος, ενώ επίκεντρο της συζήτησης δεν θα είναι οι «από τα πάνω» πολιτικές αλλά οι καθημερινές εμπειρίες των μεταναστών/ριων. Σε αντίστιξη με τις έννοιες της *κυρίαρχης εξουσίας* και της *γυμνής ζωής*, ο Φουκώ περιγράφει την εξουσία ως ένα ευρύτερο πλέγμα πρακτικών και τεχνολογιών -τοποθετημένων στον χώρο και στον χρόνο— που διαπερνούν το σύνολο των κοινωνικών πρακτικών, ενώ τα υποκείμενα *«δεν είναι μόνο ο αδρανής ή συναινών στόχος της· είναι πάντοτε και τα στοιχεία άρθρωσής της»* (Φουκώ 1991 [1982]:107). Υπό αυτή την οπτική, το σύνορο δεν εννοιολογείται στο παρόν κείμενο ως μια γραμμή στους πολιτικούς χάρτες, αλλά, πολύ περισσότερο, ως μια τεχνολογία της εξουσίας, μια τεχνολογία που παράγει διαφοροποιήσεις, διαχωρισμούς και ιεραρχήσεις· μια τεχνολογία που στοχεύει στην πειθάρχηση και καθυπόταξη τόσο όσων διασχίζουν τα εθνικά σύνορα όσο και όσων ζουν «εντός» τους· μια τεχνολογία της εξουσίας που ενεργεί στο πεδίο της δυνατότητας: *«παρακινεί, επάγει, εκτρέπει, διευκολύνει ή κάνει κάτι πιο δύσκολο, διευρύνει ή περιορίζει, καθιστά κάτι λιγότερο ή περισσότερο πιθανό· (...)*» (Φουκώ 1991 [1982]:92)

Εκκινώντας, λοιπόν, από τις αφηγήσεις των πιο απλών, κοινών, καθημερινών συναντήσεων στην πόλη, επιχειρώ να συζητήσω τους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους τα σύνορα (ανά)παράγονται, ενσωματώνονται, επιτελούνται, αλλά και υποσκάπτονται και αμφισβητούνται στους χώρους και στους χρόνους της καθημερινότητας.

2. ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΧΩΡΟΙ Ή ΑΠΟΡΡΙΨΗ ΚΑΙ ΑΠΟΔΟΧΗ

«Είχαμε πάει με τη φίλη μου στο Πεδίο του Άρεως, είχε ένα θέατρο για μικρά παιδιά και θέλαμε να δούμε, ακόμα δεν είχα κάτσει, ήρθε ένας τεράστιος τύπος καραφλός και μου είπε σήκω, σήκω, σήκω, έξω, έξω, ούτε ένα λεπτό δεν με άφησε, μου σήκωσε και την τσάντα και μου είπε έξω, έξω, και τη φίλη μου την έδιωξε, που ήταν γερμανίδα, (...). Και αυτός ο Έλληνας μας έβριζε, έλεγε *ái γαμήσου (...)* αυτός με έβριζε στα ελληνικά, εγώ στα αγγλικά και στα φαρσί (...).» (Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Ο άντρας που διώχνει τον Ραχίμ από το πάρκο έχει ενσωματώσει και ασκεί την εξουσία να ορίζει και να οριοθετεί. Ως λευκός, άντρας, μέλος της κυρίαρχης γηγενούς κοινότητας απέναντι στον «ξένο» και τον «παράνομο» -με ή χωρίς χαρτιά. Έχει ενσωματώσει τους κυρίαρχους λόγους, τις πολιτικές συνόρων και ελέγχου της μετανάστευσης, και πράττει επεκτείνοντας τη δική του θεσμική ανωτερότητα σε σχέση με την -εξίσου θεσμική- κατώτερότητα του μετανάστη.

Μέσα από την πράξη του ορίζει και παράγει τον ξένο. Ο ξένος, όπως γράφει η Ahmed (2000), δεν είναι κάποιος που απλά δεν ξέρουμε, καθώς υπάρχει μια διαφορά μεταξύ του ξένου και του γείτονα ή κάποιου που θεωρητικά ανήκει στην κοινότητά μας -όπως και αν αυτή ορίζεται. Ξένος, λοιπόν, δεν είναι αυτός που δεν ξέρουμε, αλλά, αντίθετα, είναι κάποιος που έχουμε ήδη αναγνωρίσει ως ξένο. Υπό αυτή την οπτική, ο ξένος δεν είναι κάποιος που απλά φέρει τη διαφορά στο σώμα του, αλλά κάποιος που ορίζεται και παράγεται μέσα από πράξεις και λόγια, σε συγκεκριμένες συναντήσεις, σε συγκεκριμένους τόπους. Ταυτόχρονα, ο άντρας αυτός, (επανα)χαράσσει τα σύνορα στον αστικό χώρο. Ορίζει τον ξένο και, ταυτόχρονα, οριοθετεί το «ποιος» ανήκει «πού».

«Έτσι που περπατούσαμε μετά στο πάρκο, είχα πάρα πολλά νεύρα και κλωτσούσα ό,τι έβρισκα μπροστά μου, δέντρα, πάγκους, και ήταν κάτι παππούδες εκεί που τρώγανε ηλιόσπορους και με φώναζαν και μου είπαν ‘τι έπαθες παιδάκι μου;’. Μας ρώτησαν, ‘σας έβρισαν εκεί;’. Μας φέρανε κάτι να πιούμε, κάτι πορτοκαλάδες και νερό. Αυτό με ξάφνιασε, τόσο κοντά, τόσο διαφορετικός κόσμος, στα λίγα μέτρα απόσταση που είχαμε κάνει, από τη μια οι φασίστες και από την άλλη τόσο καλοί άνθρωποι βρέθηκαν. Με έπιασαν τα κλάματα, όταν οι παππούδες μας φέρθηκαν τόσο γλυκά και, μετά από λίγο, τρελαινόμουν και μου ερχόταν να πάρω το μπουκάλι να γυρίσω πίσω να τους σφάξω, αλλά έβλεπα μετά τα πρόσωπα των παππούδων και δεν μου πήγαινε η καρδιά να πάω να τσακωθώ με τους άλλους. Σκέφτηκα ‘είναι τρελοί αυτοί, δεν έχουν μυαλό, άσ’ τους’. Οι παππούδες γελούσαν και λέγαν ‘είναι βλάκες αυτοί, νομίζουν ότι κάτι έχετε και δεν σας θέλουν’. Κοίτα διαφορά, με τους παππούδες άνοιξε η καρδιά μου, και οι άλλοι με είχαν φτάσει στα άκρα. Έτσι είναι η Αθήνα.»

(Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Στον αστικό χώρο υπάρχει μια συνεχής επιβεβαίωση, επιτέλεση και διεύρυνση των συνόρων/ορίων. Ταυτόχρονα, όμως, υπάρχουν και διαδικασίες υπόσκαψης και αμφισβήτησης των κυρίαρχων συνοριακών πρακτικών. Σε «απόσταση λίγων μέτρων», όπως χαρακτηριστικά λέει ο Ραχίμ, υπάρχουν άνθρωποι που αναπαράγουν και ενισχύουν μέσα από την πράξη και τον λόγο τους τις συνοριακές πρακτικές που έχουν ενσωματώσει την εξουσία να αποκλείουν από τον δημόσιο χώρο της πόλης όσους αναγνωρίζουν ως «ξένους» και, ταυτόχρονα, άνθρωποι που αμφισβητούν με τις πράξεις τους τον κυρίαρχο λόγο, που αντιμετωπίζουν ισότιμα τους μετανάστες/ριες, που αναπτύσσουν μαζί τους σχέσεις αμοιβαιότητας, φροντίδας και αλληλεγγύης.

Μέσα από την αφήγηση του Ραχίμ, όμως, αναδεικνύεται και μια πτυχή που αφορά την «ένταξη» των μεταναστών, μια πτυχή που, παρόλο που είναι αυτόνομη, συστηματικά «παραβλέπεται» στη χάραξη πολιτικών αλλά και στις κυρίαρχες προσεγγίσεις της μετανάστευσης: Το γεγονός πως όσο οι μετανάστες/ριες «αποκλείονται» από τον δημόσιο χώρο, όσο αντιμετωπίζονται εκ προοιμίου ως «λαθραίοι» και «ανεπιθύμητοι» τόσο –τουλάχιστον τμήμα αυτών– θα αντιδρά με αντίστοιχο τρόπο: με φόβο, απόγνωση και βία. Στον αντίποδα αυτού, η αντιμετώπιση των μεταναστών/ριών ως ισότιμων μελών, τόσο από τις επίσημες κρατικές πολιτικές και τους θεσμούς όσο και από την κοινωνία, δημιουργεί μια πρώτη συνθήκη συνύπαρξης και αμοιβαιότητας.

3. ΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ Ή ΗΓΕΜΟΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

«Η Αθήνα έχει γίνει χάλια πια. Εγώ βλέπω μια γυναίκα στο πεζοδρόμιο να περπατάει και πάω απέναντι πια, γιατί βλέπω πώς σφίγγει την τσάντα της όταν είμαι κοντά της και δεν θέλω να φοβάται, να ανησυχεί, γι' αυτό περνάω πιο μακριά. Παλιά δεν ήταν έτσι. (...) Δεν φταίει Έλληνας, τώρα έχει και αυτός πρόβλημα. Έχουν και αυτοί δίκιο, τι να πεις; Τώρα βλέπουν τους ξένους, είναι πολλοί, θέλουν να δουλέψουν και λένε 'εγώ τι θα κάνω, θα κάτσω σπίτι;'. Ελλάδα δεν ήταν έτσι. Τώρα έχει γίνει. Τώρα έχουν αρχίσει και κλειδώνουν την κάτω πόρτα, την είσοδο.»

(Νουρ, 33 χρόνων, 19.07.2012, Αθήνα)

Ο Νουρ, περιγράφοντας τις τυχαίες συναντήσεις του στην πόλη με γυναίκες, αναφέρει πως, καθώς δεν θέλει να τις φοβίζει, απομακρύνεται. Μέσα από την αφήγησή του φαίνεται να έχει αποδεχτεί πως «είναι πρόβλημα», να έχει αποδεχτεί και, εν μέρει, ενσωματώσει το βλέμμα όσων τον αντιμετωπίζουν ως «επικίνδυνο», «εγκληματία», «παράνομο».

Άλλωστε, και η δικαιολόγηση των Ελλήνων που έχουν δίκιο γιατί οι ξένοι είναι πολλοί, αποτελεί επιβεβαίωση και αποδοχή του κυρίαρχου λόγου που αντιμετωπίζει και περιγράφει τη μετανάστευση ως πρόβλημα. Αυτού του τύπου η «δικαιολόγηση» της στάσης των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες/ριες φανερώνει την ισχύ της ηγεμονικής ιδεολογίας, καθώς καταφέρνει να πείσει ακόμα και τα «θύματά» της, τους ίδιους τους μετανάστες/ριες, ότι «είναι πολλοί» και η παρουσία τους στη χώρα αποτελεί «πρόβλημα» με έναν ευθύγραμμο τρόπο.

Πιθανόν, στη συγκεκριμένη αφήγηση, ο Νούρ να ένιωσε την ανάγκη να «δικαιολογήσει» τους Έλληνες, για να μην προσβάλει εμένα (βλέποντάς με ως μια ελληνίδα γυναίκα). Αλλά ακόμα και μια τέτοια στάση, φανερώνει την αποδοχή μιας κατώτερης θέσης στην κοινωνία, μιας θέσης από την οποία κάποιος πρέπει πάντα να «προσέχει» τί λέει και τί κάνει.

Τόσο η πράξη όσο και ο λόγος του Νούρ φανερώνουν την αποδοχή της υποτέλειάς του. Αυτή την υποτέλεια την έχει «εμπεδώσει» με πολλαπλούς τρόπους και σε πολλαπλούς τόπους: μέσα από τη βία και τον εξευτελισμό από τις Αρχές στα σύνορα, μέσα από τον εγκλεισμό σε κέντρα κράτησης σε όλη την επικράτεια, μέσα από επιχειρήσεις «σκούπα» στο κέντρο της πόλης, μέσα από την υπερεκμετάλλευση στους χώρους εργασίας, μέσα από τα βλέμματα, τις λέξεις και τις πράξεις ανθρώπων που τυχαία συναντάει στον αστικό χώρο.

Η εμπέδωση της υποτέλειας, όμως, δεν είναι μια ευθύγραμμη ή απόλυτη διαδικασία ή, όπως επισημαίνει και ο Φουκώ, «δεν υπάρχει σχέση εξουσίας χωρίς αντίσταση, χωρίς υπεκφυγή ή διαφυγή, χωρίς ενδεχόμενη αντιστροφή (...)» (Φουκώ 1991 [1982]: 98).

Ο Ραχίμ αφηγείται μια τυχαία συνάντηση με μια γυναίκα σε έναν δρόμο στην Πάτρα. Σε αντίθεση με την παραπάνω ιστορία, όπου ο Νουρ αποδέχεται τη θέση του ως «πρόβλημα» και απομακρύνεται, ο Ραχίμ προσπαθεί με το λόγο, με τη στάση του, με το σώμα του, να αμφισβητήσει το βλέμμα και την πράξη που τον κατατάσσει ως «πρόβλημα».

«Περπατούσα κάποια στιγμή, και ήταν στον δρόμο στην Πάτρα και μια γυναίκα, τη στιγμή που την πλησίασα είχε κολλήσει στον τοίχο από τον φόβο της, γιατί ήμασταν μόνοι στον δρόμο και φοβόταν ότι θα κάνω κάτι κακό. Και εγώ, έτσι για πλάκα, έκανα και εγώ το ίδιο που έκανε και εκείνη, σαν να την φοβάμαι, και πήγα και εγώ και κόλλησα στο αυτοκίνητο από την άλλη πλευρά, και προσπεράσαμε ο ένας τον άλλο περπατώντας στο πλάι σαν τα καβούρια (γελάει). (...)

Στην Αθήνα και στην Πάτρα, είναι φορές που είναι κόσμος που με κοιτάει κάπως, επειδή είμαι Αφγανός, επειδή φαίνομαι ξένος, σαν να είμαι κλέφτης, σαν να είμαι δολοφόνος, σαν να είμαι κάτι κακό. Αυτό πολύ με ενοχλεί. (...) Κάποιες φορές στην Πάτρα, εννοείται ότι ήμουν βρώμικος, δεν μπορούσα να είμαι καθαρός εκεί, αλλά δεν έφταιγα εγώ. Με βλέπανε κάποιοι και με κοιτούσαν σαν να είμαι έτοιμος να τους δαγκώσω, να τους φάω. Εντάξει, όντως βρώμικοι ήμασταν, όχι εμείς, τα ρούχα μας, αλλά έχουμε μάτια βλέπουμε, έχουμε μύτη μυρίζουμε, έχουμε αυτιά ακούμε, έχουμε μυαλό καταλαβαίνουμε, άνθρωποι είμαστε, δεν είμαστε ζώα. Αυτοί, που έχουν τέτοια συμπεριφορά δείχνουν κατά τη γνώμη μου ότι δεν είναι άνθρωποι. (...) Δεν φανταζόμουν ποτέ πως κάποιος που έχει σπουδάσει, που είναι σε καλή κατάσταση, που έχει δουλειά, μπορεί να φέρεται έτσι.»

(Ραχίμ, 31 χρόνων, 26.03.2011, 24.06.2012, Αθήνα)

Στη συνάντησή του με την γυναίκα στην Πάτρα, ο Ραχίμ πράττει αυθόρμητα, μιμούμενος τη γυναίκα που κολλάει στον τοίχο, καθρεφτίζοντας τη δική της στάση, αμφισβητώντας ότι αυτός είναι ο «επικίνδυνος» στη συγκεκριμένη συνάντηση. Αλλά και ο λόγος που χρησιμοποιεί ο Ραχίμ για να «περιγράψει» τον τρόπο που κάποιοι Έλληνες τον αντιμετωπίζουν είναι τελείως διαφορετικός από του Νουρ. Όχι μόνο δεν τους «δικαιολογεί», αλλά αντίθετα δηλώνει πως τον ενοχλεί το βλέμμα των ανθρώπων που, αναγνωρίζοντάς τον ως ξένο, τον αντιμετωπίζουν σαν «κάτι κακό».

Πολλοί μετανάστες, μιλώντας μου, ένιωθαν την ανάγκη να τονίσουν πως «είναι άνθρωποι». Σε μια κοινωνική συνθήκη όπου οι μετανάστες/ριες κατηγοριοποιούνται όλο και περισσότερο ως ενιαία ομάδα και περιγράφονται στον κυρίαρχο λόγο με όρους όπως «παράνομοι», «λαθραίοι», «εγκληματίες», ενώ

αντίστοιχη είναι και η αντιμετώπισή τους από τις Αρχές και από τμήμα των ντόπιων, η ανάγκη τους να τονίσουν ότι είναι «άνθρωποι» φανερώνει την υποτελή θέση στην οποία νιώθουν ότι βρίσκονται. Ταυτόχρονα, όμως, το να δηλώνουν ότι είναι «άνθρωποι» μπορεί να διαβαστεί (και) ως μια προσπάθεια υπέρβασης και αμφισβήτησης της υποτελούς τους θέσης, μια άρνηση ότι είναι «γυμνές ζωές», μια προσπάθεια διεκδίκησης μιας ζωής άξιας να βιωθεί.

Ο Ραχίμ με τα λόγια, με τις πράξεις, με το σώμα του αντιστρέφει τις κυρίαρχες πρακτικές οριοθέτησης. Με το σώμα του καθρεφτίζει τη στάση της γυναίκας που τον φοβάται, προσπαθώντας να αντιστρέψει την εικόνα ότι ο ίδιος είναι αντικείμενο φόβου. Αντίστοιχα, στον λόγο του, αντιστρέφει την αντίληψη ενός τμήματος των ντόπιων που αντιμετωπίζουν τους μετανάστες σαν να μην είναι «άνθρωποι», ισχυριζόμενος πως «αυτοί που έχουν μια τέτοια στάση δεν είναι άνθρωποι».

4. ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΟΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΡΩΝ

Όπως επιχειρήσα να περιγράψω στο παρόν άρθρο, τα σύνορα είναι πανταχού παρόντα (και) σε εκείνους τους αστικούς χώρους που δεν «αστυνομεύονται». Οι τρόποι που οι «ντόπιοι» κατασκευάζουν τους «ξένους» και οι πρακτικές οριοθέτησής τους εκτείνονται στους χώρους και στους χρόνους της καθημερινής ζωής. Οι συνθήκες εργασίας, οι συνθήκες κατοικίας, ο έλεγχος του δημόσιου χώρου από ακροδεξιές ομάδες, αλλά και τα βλέμματα, οι ερωτήσεις, οι «τρόποι» συνάντησης των σωμάτων στους δημόσιους χώρους των πόλεων, ενέχουν πολλαπλές οριοθετήσεις των «ξένων». Το σύνορο, υπό αυτή την οπτική, οι μετανάστες/ριες το φέρουν στα σώματά τους, το «κουβαλάνε μαζί τους» και το ενσωματώνουν, το επιτελούν, καθώς καθορίζει το ενδεχόμενο πεδίο δράσης τους. Όταν σκύβουν το κεφάλι, όταν αλλάζουν πεζοδρόμιο για να μη φοβίζονται τους περαστικούς, όταν χαμηλώνουν το βλέμμα, όταν αποδέχονται άθλιες συνθήκες εργασίας, όταν λένε «δεν χωράει άλλους μετανάστες η Ελλάδα».

Μέσα από τις καθημερινές εμπειρίες των μεταναστών/ριών, όμως, δεν αναδεικνύονται μόνο οι τρόποι που τα σύνορα και η πειθάρχηση ενσωματώνονται και επιτελούνται, αλλά και οι χώροι και οι τρόποι που τα σύνορα/όρια αμφισβητούνται και διασχίζονται. Σε αντίθεση με το μεγαλύτερο τμήμα της σχετικής βιβλιογραφίας, που επικεντρώνει στους τρόπους με τους οποίους η εξουσία επιβάλλεται, ιεραρχεί

και καθυποτάσσει, στο κείμενο αυτό, επέλεξα να δώσω έμφαση (και) στους τρόπους που η εξουσία αμφισβητείται και τα πολλαπλά σύνορα/όρια υποσκάπτονται.

Δεν εστίασα, όμως, σε διαδικασίες όπου η αμφισβήτηση/αντίσταση εκφράζεται συλλογικά και δημόσια, αν και υπάρχουν πολλά τέτοια παραδείγματα, όπως απεργίες ή κινητοποιήσεις σε εργασιακούς χώρους (για παράδειγμα, οι απεργίες στα χωράφια της Μανωλάδας), μεγάλες μεταναστευτικές διαδηλώσεις (όπως οι διαδηλώσεις για τη νομιμοποίηση), απεργίες πείνας (για παράδειγμα, η απεργία πείνας των 300 μεταναστών εργατών) και εξεγέρσεις στα κέντρα κράτησης (βλ. μεταξύ άλλων Lafazani, 2012, Λαφαζάνη, 2013). Όχι γιατί θεωρώ πως αυτοί οι αγώνες δεν έχουν σημασία, κάθε άλλο. Θεωρώ πως αποτελούν κομβικές διεργασίες διεκδίκησης, χειραφέτησης, πολιτικής πράξης, συνάντησης του μεταναστευτικού κινήματος με το αντιρατσιστικό και το εργατικό κίνημα. Ωστόσο, επέλεξα να επικεντρώσω κυρίως σε στιγμές της καθημερινής ζωής, σε αυτές τις «μικρότατες» και, για πολλούς, «ασήμαντες» στιγμές κατά τις οποίες υποσκάπτονται οι πρακτικές πειθάρχησης ή, όπως το θέτει ο Ντε Σερτώ, στις:

«λαθραίες μορφές που προσλαμβάνει η σκόρπια, μαστορευτική και τακτικού τύπου δημιουργικότητα των ομάδων ή των ατόμων που έχουν πιαστεί εφεξής στα δίχτυα της ‘επιτήρησης’» (Ντε Σερτώ, 2010 [1990]:59)

Επέλεξα να δώσω έμφαση σε αυτές τις λαθραίες μορφές πρακτικών αμφισβήτησης/ αντίστασης, γιατί αυτές είναι οι λιγότερο ορατές, οι περισσότερο αγνοημένες τόσο στον δημόσιο όσο και στον επιστημονικό λόγο, ενώ ταυτόχρονα, θεωρώ ότι έχουν καθοριστική σημασία τόσο για την κατανόηση του κοινωνικού γίνεσθαι όσο και για τις συλλογικές διαδικασίες χειραφέτησης. Και αυτό, γιατί πιστεύω ότι οι «τρόποι του πράττειν» στην καθημερινή ζωή συνδέονται με τις διαδικασίες υποκειμενοποίησης· με άλλα λόγια, τα υποκείμενα δεν διαμορφώνονται με έναν ευθύγραμμο τρόπο μέσα από σχέσεις κυριαρχίας, εξουσίας και πειθάρχησης, ενώ η «ταυτότητα» δεν είναι παγιωμένο και αμετάβλητο χαρακτηριστικό, αλλά τόσο τα υποκείμενα όσο και οι «ταυτότητές» τους διαμορφώνονται (και) μέσα από συναντήσεις, διαδρομές, εμπειρίες και πράξεις στην καθημερινή ζωή. Όπως χαρακτηριστικά γράφει και η J. Butler: «Δεν είναι ανάγκη να υπάρχει ένας ‘πράττων’ πίσω από μια πράξη, αλλά αυτός ο ‘πράττων’ κατασκευάζεται με ρευστό τρόπο μέσω και διαμέσου της πράξης». (Butler 2006 [1990]:195)

Έτσι, μέσα από τις αφηγήσεις των μεταναστών, επικέντρωσα (και) σε εκεί-

νες τις στιγμές όπου οι μετανάστες δεν έσκυψαν το κεφάλι, αλλά απάντησαν, διεκδίκησαν την παρουσία τους στον δημόσιο χώρο, αντέστρεψαν με το σώμα τους και τα λόγια τους την «οριοθέτησή» τους.

Τέλος, «βλέποντας» το σύνορο ως σχέση και ως διαδικασία (και) στην καθημερινή ζωή των μεταναστών/ριων, αναδεικνύονται και «άλλες» πόλεις: Όχι μόνο αυτές της απόρριψης, του φόβου, της εγκληματικότητας, του αποκλεισμού και των «γκέτο», αλλά οι πόλεις της αμοιβαιότητας, της αλληλεγγύης, του νοιαξίματος και της αντίστασης.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Agamben G., 2005 [1995]. *Homo sacer - Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*. Μεταφρ. Π. Τσιάμουρας, Τίτ. Πρωτ.: Homo sacer - Il potere sovrano e la nuda vita, Scripta, Αθήνα.
- Ahmed S., 2000. *Strange Encounters: Embodied Others in Post-Coloniality*. Routledge, London & New York.
- Burghart du Bois W. E., 1903. *The Souls of Black Folk*, A.C. McClurg & Co, Chicago.
- Butler J., 2006 [1990]. *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. Routledge, New York & London.
- Lafazani O., 2012. The border between theory and activism, *Acme* 11(02):189-193.
- Λαφαζάνη Ο., 2013. «Παρανομοποίηση» - Πειθάρχηση - Αντίσταση. Ο ρόλος των κέντρων κράτησης μεταναστών στη διαχείριση της κρίσης. *Χρόνος* 01.
- Ντε Σερτώ Μ., 2010 [1990]. *Επινοώντας την Καθημερινή Πρακτική. Η πολύτροπη τέχνη του πράττειν*. Μεταφρ. Κ. Καψαμπέλη, Τίτ. Πρωτ.: De Certeau, Michel. L'invention du quotidien. Arts de faire. Galimard 1990. Σμίλη, Αθήνα.
- Σωτήρης Π., 2012. Η κυριαρχία πέραν του στρατοπέδου: Κριτική προσέγγιση της έννοιας του στρατοπέδου στο έργο του Giorgio Agamben και της εφαρμογής της στα Κέντρα Κράτησης Μεταναστών και Προσφύγων. Στο: *Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα*. Επιμ. Σ. Τρουμπέτα, σ. 217-242, Παπαζήση, Αθήνα.
- Φουκω Μ., 1991 [1982]. *Η μικροφυσική της Εξουσίας*. Μεταφρ. Λ., Τρουλινού. Ύψιλον, Αθήνα.